

Եթէ մի հնագոյն ձեռագիր ունենայինք, գուցէ աւելի նկատելի լինէր մեր յիշատակարանի Ս. Գրիգոր առած հատուածներէ եւ պիտոտայի որպէս եւ հայերէն առաջին թարգմանութեան նմանութիւնը. բայց Գալուստ Ս. Ի ձեռքում կային այս յիշատակարանից երկու օրինակ որ հրատարակել տեսնուի, ուշ ժամանակի եւ մօտաւորապէս մի եւ նոյն դարու՝ (ԹԲ) դարի են:

Առհասարակ այս ձեռագիրները հազեւ թէ ներկայացնում են բնագրին նախին դրութիւնը. մասնաւորապէս աղճատուած են թուում մեզ յատուկ անունները: Բայց Գալուստ Ս. Ի գտած թարգմանութիւնը իւր արդի ձեւովն այս յիշատակարանին պատմութեան համար հետաքրքրական է:

Մեծափրատի յոյն խմբագրութեան եւ ասորի բնագրի մէջ, որպէս այդ ներկայացնում է հայ թարգմանութիւնը, մեծ տարբերութիւններ չեն երեւում, բայց եւ այնպէս տարբերութիւններ կան՝ յշանակեցն անոնցից եականները.

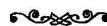
ա) Հայերէն բնագրին ընդհանուր է 87—98, 179—192, 423—435, 459, 366, 569—601,

բ) Հայերէնում այլապէս է պատմուում նահատակների վերապ մասերը (305—310) եւ սրբերի աղբիւրը կախման ժամանակ (348—379):

գ) Յոյն բնագրում բոլորովին բաց են թողնուած 255—271, 565—568 եւ 602—638:

Մի զանի տեղ (115, 490 եւ 564) յոյն բնագիրը մի բառ, կամ նոյն իսկ ամբողջ նախադասութիւններ աւելի ունի: Մտեր գտնադասութիւններ էլ են նկատելի. այդպէս հայերէն «Գ ՄԵՔԻՆ» (67) յունարէնում կարգում ենք ընդ ՄԱՐՏՈՐՈՍՈՒԼԵԱՍ թեմովոս:

Հարկանայի է, որ Գրիգոր Եւ Շահին Վոյնիւն ապագայ ուսումնասիրողը բաւական ուշագրիւ է լինելու Գալուստ Ս. Ի գտած եւ հրատարակած թարգմանութեանը: Ն. ՄԱՐ



120—Մէլիքի աղբիւր, պատմական վէպ: Արտատպած Մշակութային թիֆլիս, 1898, փոքր 8°, 755 էջ: Գիրք թիւ 130:

Նշեցեալ դարու հայ կեանքէն պատմական դէպք մըն է, զոր՝ 1էօի Զարտար գրչէն ելած 755 էջերը՝ 6—7 ժամու մէջ լափել նպատակ ուն տան ընթերցողին: Իւրաքանչիւր էջով՝ հետաքրքրական բլբլաներ լեռնակներու կը փոխուին, վերջիններն ահագին լեռներու շղթայ մը կը կազմեն, որոնց մէջ թէպէտ դարձեալ՝ բարեխախտաբար շատ ջնջին թուով, բլբլաներ կը նշմարուին, բայց մինչեւ էջ 705 ապահովա-

պէս հետաքրքրական սարաբարձր գագաթներ են, ուր հեղեղեալ կը թռչի միտքն ու արքայ...

Եթէ քննութեան տակ պիտի ձգենք «Մէլիքի աղբիւր», պատճառը շատ յայտնի է. այս պատմական վէպը կրնար եւ պէտք էր այս տասնեակին մէջ քանի մը անգամ կրկնուիլ, եւ կը կրկնուէր՝ եթէ այրական շեղիւններ (էջ 333 եւ 581) պակսէին... եւ մանաւանդ Գայիանէներ — վէպին դիւցազնուհին — բազմապատկուէին ու հազարապատկուէին: Թող որ այս գրաւիշ կէտին կը միանայ վարժ, սահուն, մեղիւ գրիւ մը, որ շատ տեղ զբաժնին կը յիշեցնէ:

Գիրքն յառաջաբան, ցանկ, գլխակարգութիւն եւայլն ունի, բայց «Մէլիքի աղբիւր» անուան մէջն են այս մեր ամեն փնտառները... Վարանդայի Աւետարանից գիւղն է տեղաբանը, որուն՝ տիրող իշխանը Մէլիք-Յուսէին (Յովսէփ) մեծ անուն կը հանէ (44): Միեւնոյն ժամանակ ի վարաբար 5 հայ մէլիքներ, եւ ի Սիւնիք՝ Դաւիթ բէկ, այս երկիրներու ազատութեան համար յուսատու միջնորդութիւններ, ազատաբարներ կ'որոնեն, կ'որոտին մեծամեծ խառնաձեռներ, որ եղած էին 1701ին Յայը կը մնայ — յոյս, իսկ Մէլիք-Յովսէփ մինչ այս մինչ այն՝ կ'երթայ մահահանգուաց ծառքան, յանձնելով Վարանդայի ամրոցը՝ ազատութեան ամբարտակը, իւր կնոջ՝ Աննա-Խաթունին, օրինակ պրապիւրութեան (50). կրակոյ, վախճանագէտ կնիկը կը սոսկալ առ երեսն զինեալ Գիղգիի տիրող՝ Մէլիք-Աւանին, իւր եղբորը (52) խոհեմութեան: Մէլիք-Յովսէփին մէկը վառ կը մնայ իւր երեք զաւակաց զրայ. Յովսէփ, խեղանդամ ու ծանրամիտ, բայց պատուոյ զգածման տէր, իւր ապագայ Մէլիքութեան (736) կը յայտնէ իւր արժանաւորութիւնը՝ քաջութեան օրինակ առնելով վէպին դիւցազնուհին (455): Ընդհանուր վառն ու մասնիւ, օրինակ բռնապետութեան իր օրինակ ապագայ զաւագործութեան (201)՝ շուն, անուրն կը ժառանգէ (365): Գոյնաւ՝ ամբողջ այս պատմութեան շունն ու հոգին, 18 տարւան (641, 706), որուն անուան վրայ կառուցուած է Վարանդայի ազատութեան շէնքը՝ «Մէլիքի աղբիւր»: Լաւ կրթուած, ի բնէ օժտեալ ձիրքերով, որ կ'արժանացընեն զինքը վէպին երեսնութեան բարձրունակու. բայց ձիրքերուն վերջինը չէ իւր հաստատամտութիւնն, որ չի ձանձաբարգելք, կ'արհամարհէ վեհերոտութիւնը, զոր կը գատապարտէ յանձին իւր իսկ նշանածին՝

1 Բնագիրը հրատարակել է Գալուստ Ս. Իրան յատուկ հրատարակութեան, Թիֆլիս ու ասորի տպագրատան օրինակներ. Վերջումս (156) փոխանցել Վերջումս, Թիֆլիս (376) փոխանցել ձեռագրի Թիֆլիս, ըստ Գալուստ Ս. Ի յօդուածի էջ 14:

Ջալալ Մէլէքին (291). որդիական սիրով կը կրէ՝ տարակուսեալ մօր մը «սպառնալիքն ու բռնեցքը» (321), պաշտպան իւր տկար եղբօր Յովսէփին՝ ընդդէմ՝ ապագայ եղբայրասպան Շահնազարին (345): «Խեղճ Յովսէփ: Միայն այն պատճառով, որ թոյլ է նա, չունի ոյժ դիմադրելու, պատժելու ընդունակութիւն, նրա վրայ բռնանում է նոյն իսկ եղբայրը, կրտսեր եղբայրը: Բա՛ն է ինչքէն էլ, եւ ինչո՞ւ պարտաւոր է Բա՛ն-Բէն-ը... Խեղճութիւն եւ բռնութիւն — դրանք երկուորեակներ են, մէկը միւսի համար է ստեղծված, մէկը անկարելի է առանց միւսի...» (350): Ահա աշխարհահայեացք մը, որ կը մարմնանայ այս քաջ աղջկան սրտին մէջ, եւ իբր հայելի կը ցոլացնէ իւր խորհած, նկատած քաջագործութիւնները. — «բռնութեան դէմ բռնութիւն» կամ «անվեհեր քաջութիւն»: Ջայս չի գտներ իւր մօր վրայ, իւր հօրեղբօր վրայ, չի գտներ հրացայտ չեղինէի շանթահալիչ, յուսահատեցուցիչ թելադրութեանց մէջ, նոյն իսկ կ'արհամարհէ սիրասուն՝ բայց կարճատես «կուսանին» աղօթքը (333), ինքը Գայիանէն՝ «գթառատ, ցաւակից (Աստուածա)մօր» պատկերին առջեւ ուրիշ աղօթք մ'ունի. «բոլոր որբերի, բոլոր սգաւոր նորահարսերի, ամօթահար աղջիկների հետ քեզ եմ դիմում... Մարդիկ անսիրտ են, դժուար է դէմ դնել, մայր...» (355): Անհարին էր այլազգ պատկերացնել Մանասին՝ մէլիքներու տան բարեկամ, լիառնակեաց հէրոս, աշակերտը (406): Մանաս՝ իւր գիշերային քաջագործութիւններով (168—170) վառեց, հրահրեց՝ իր սիրտ տուող ուսուցիչ (536) զԳայիանէն:

Իւր խորթամիանց մարդաճանաչութեամբը կը քաջալերէ Գայիանէն զՓիրին՝ որբերու, տնանկներու պաշտպանն, որ զօճ գնաց Գայիանէնի սիրոյն (599), եւ մանաւանդ «գիւթ»՝ Նազուկի անձին վրայ կրցեր էր ճանչնալ՝ «Վարաբազի փրկարարը» (636) որ ազատեց զինքը՝ քէօսա-մուխթարին հնաբններէն (607): Սողոմոն քահանային ցցահանութիւնը (262), «ազատիւր մեր երկիրը» (264) կտակը, «Ժողովուրդը — հաց կ'ուզէ» (273) հասունացուց Գայիանէնի սրտին մէջ այն խորհուրդը, որ յանդուգն էր, բայց ազատարար: «Այլակրօնեալ» սիւրիացի հրամանատարը վարանդայի Սիւլէյման բէկ, տիրել ուզեց այս սրտին (268), որ միայն քաջութեան համար կը բաբախէր. մարդավաճառ քէօսայի եւ հրամանատարի նախանձախնդրութիւնն (375) ամենամեծ դժուարութիւն բամբասանք, կը յարուցանէ

այս անուան շուրջը. «Ամենքը հաւատացած են, որ Գայիանէն նշանած է Սուլ. Բէկին» (548): զառն վիշտ է այս մատաղ սրտին, բայց բաւական է ծոցէն հանած խեղճը համոզելու համար իւր մօրեղբայր Մէլէք Աւանը (556), որ վերջ կուտայ իւր — խոհեմ՝ տատամսութեան եւ կը պարզէ խնդիրը. «Առաջ ես էլ հաւատում էի, կ'ըսէ իւր քրոջ, որ քո աղջիկը պիտի խալտաւորէ մեզ: Բայց դա սուտ է, մարդիկ բամբասում են» (586): Եւ կը փութայ գործին գլուխն անցնել, լուր տալ միւս մէլիքութեանց (618): Ի զուր յանդիմանած էր զԱւան մէլէք Ասլանը, կը յիշեցնէր լեռնոց «Ոչինչ», նոյն իսկ կարծեցեալ դժուարութեանց մէջ (478). «տես նում էր, լում էր, բայց անխուով ու անդգայ էր, ինչպէս մի ժայռ» (481): Բայց խենջարը կը փշրէ այս ժայռը, Մանաս ալ կ'իմանայ այս ամուսնութեան բուն պատճառը (544): Անհարին էր ուրիշ կերպով ազատիլ սիւրիացւոյն ձեռքէն, որ սկսած էր ստեպ ստեպ գալ ամրոցը, վասն զի «Որսը լաւ էր շղթայել գաղանին» (587): Ամենայն ճարտարութեամբ Աւան (589) եւ Աննա-Խաթուն (625) Գայիանէնն նպատակին յարմար խօսքերով կը կապէին սիւրիացին, եւ մինչեւ անգամ Աննա, որուն «չիտակ բնաւորութիւնը սարսափելի ցաւերով էր հպատակվում կեղծելու, շողորթութելու անհրաժեշտութեան» (626), ջանաց մղել ծախել, բայց սիւրիացւոյն մղել շատ — հաստ էր: Գիւցաղ-նուհին Գայիանէն՝ աւետարանի վրայ երգում կուտար վարանդայի բոլոր աղջիկներուն, որ մի եւ նոյն գիշերը հարսնեկից պիտի ըլլան, — «խենջարը» խօսեցնելու, որ եւ եղաւ. արդարեւ Մանասին ըսած՝ տկարին պատերազմը՝ զօրաւորին, բռնաւորին դէմ... Իսկ կարեւոր հրազենքն՝ Աննա-Խաթունն իբրեւ բռնի — մատուցուած շնորհք՝ ընդդէմ կամաց կ'առնուր նոյն իսկ — հրամանատարէն, ասոր ստիպելով (675): Պայթեցաւ վերջապէս (688). երկարամեայ պատրաստութեամբ դիզուած լուցկիին մատուցուած կայծը, ջարդ անհարին, յարձակումը կատարէր էր (691), սիւրիացին ամրոց կը փակէ եւ զօճ կ'ըլլայ Գայիանէն խենջարին (705): Ազատ է վարանդան...

Այս է ընդհանուր գծերով Աօփի պատմական վէպին համառոտութիւնը: Կրակոտ, հակիրճ, սրտազրաւ շեշտեր դրած է Աօփի պատմածին մէջ, եւ ամբողջ սրտովը փարած է իւր մտաց երկունքին, վասն զի պատկերն է բազմաճամուկ գոյներով — բայց նոյն կտաւի վրայ

նկարուած հայ կեանքին: Աքանջելի են բերական տարները...: Աննա միշտ խնամոտ մայր, խնամոտ պահպան իւր ամրոցին, խնամոտ հոգածու իւր մէլիքութեան՝ հաստատամիտ է, եւ այրական հաստատամտութեամբ չի թողնար Մէլիք-Աւանին խոհեմութեան առջեւ, վասն զի տան, ազգատոհմի, հասարակութեան պատիւը վտանգեալ է: Այս ճարտար կնոջ տիպարը կը ներկայանայ՝ սուր ի ձեռին, գիշերական արշաւանքին մէջ:

Բարոյականը: Նահապետական հայ ազգատոհմի հնաւանդ քաջագործութեան պատկեր...: Բայց արիւնք. է՛հ, պատերազմ է՛ կ'ըսուի, պատերազմ տկարի ընդ բռնագունի. կը մնայ նախ որոշել պատերազմին արդար ըլլալը կամ ոչ...: Ինքնապաշտպանութիւնն ամէնէն արդար պատերազմն է, թէեւ ի մանրանկարի: Զօրաւոր է լէօ դերեր բաժնելու մէջ, բաժնէն լէն ետքը դերերը զարգացնելու մէջ: Համոզուած է իւր «հերոսին» մտաց արութեան վրայ, զուած է իւր «հերոսին» մտաց արութեան վրայ, որ վիճակահանութեան տխուր գուշակութիւնէն սկսեալ (20)՝ մինչեւ հարսանեաց վերջին գիշերը կը մեծնայ, կ'ընդարձակի, կը գրաւէ ու կը — յալի: Բայց այս յաղթութեան մեծութիւնը հասկընարու համար պէտք է միայն — «Մէլիքի աղջիկն» ըլլալ, սակայն լէօ զգացած է՝ այն հոգեկան բուռն պայքարներու ահագին դէպքը, դրիչը կը նկարէ ինչ որ կը զգացուի ու — չի զգացուիր...:

Իսկ լեզուն: Հրաշալի ստորագրութեանց կոյտ մը, որ կը մասնէ կարճ նմանութիւններով՝ լէօի բնապատմական ծանօթութեանց պաշարը: Բանի մը տեսարաններու մէջ մարդ կը շուարի որոշելու թէ նիւթը գեղեցկութիւն կու տայ քրտին, թէ գրիչը՝ չէ...: Եւ մենայն դէպս երկուքն ալ շատ յարմար են իրարու: Կրակ ու բոց է գրիչը, ուր հոգեկան ու նիւթական — բոց է գրիչը, ուր հոգեկան ու նիւթական — հոգի կայ, եւ այս վէպը՝ ընդդէմ իւր ձմեռական եղանակին, մշուշին ու մառախուղին, ահա եղանակին, մշուշին ու մառախուղին, միշտ հուր է. — ամբիւն է միայն հոն, ուր կը վնասէ հուրը:

«Թո՛ երթաս»ը մեր թարգմանածոյ վէպերուն ստուարագոյնն է այս տարի, իսկ «Մէլիք-Աղջիկը» ինքնագիր վէպերու հսկաներէն: Գայիանէներու դարը պէտք է այսօր, եւ թող լէօի գրիչը ցոյց տայ դարուս շատ մը գայիականութիւն: չ. Գ. ՄԷՆ.

Թ Ղ Թ Ա Կ Յ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

ՀԱՅ ԱՐՈՒՆԵՍԸ ՎԻՆՆԱԾՅԻ ՅՈՒՅԸՆԴԻՍԻՍԻՆ ՄԷՋ

«Հանդիսի» Մայիս թուին մէջ նկարագրած ենք թէ 1898ին՝ Փրանկիսկոս Զովսէփի կայսեր 50ամեայ դահակութեան առթիւ մեծամեծ հանգէսներ ու տօներ կը կատարուին այս տարի ի Վիեննա: Զուգակցանքն բուն օրն է գեղատ. 2, եւ ոչ՝ ինչպէս հայ թերթերու մէջ կարդացինք, Մայիս 7, այս վերջինս բացման օրն էր Զուգահանգիսին, որուն պիտի նուիրենք այս անգամ քանի մը տող:

Անձի մը մեծութիւնը կը չափուի իւր գործածներէն: Եթէ ստոյգ է այս վճիռն, այն ատեն դիւրաւ կը հասկընանք, թէ ինչ բարեգէտ խորհուրդ մըն էր այս Զուգահանգէսը, որ «իր ի հայելոյ» կը պատկերացընէ՝ աւստրիական ցպին տակ գումարեալ մեծ ու փոքր ազգերու եւ ազգութեանց 50ամեայ յառաջագիմութիւնը: Բնական է թէ ճշմարիտ զարգացում միշտ վերէն՝ տէրութեան գլխէն կու դայ: Եթէ անտարբեր է գլուխը, միշտ կանգն ի կողմէն ի յաղթանակէն յաղթանակէն, հարկ չէ ըսել՝ որ Զուգահանգիսին մէջ իւրաքանչիւր քայլափոխին՝ զոր պիտի առնուէր մեր հեռաւոր եւ մերձաւոր ընթերցողին հետ, ակներեւ պիտի տեսնուի Փրանկիսկոս Զովսէփի գոնէ յառաջացուցիչ քաջալերութիւնն ու պաշտպանութիւնը:

Զուգահանգէսը տեղաւորուած է ի Պրատեր, որ իւր սովորական հանգիսական տրամադրութեանց վրայ՝ աւելցուցած է Զուգահանգիսի հրապոյրն ալ: Տրամվայներն, երկտրակառքերն ու նորաշէն երկաթուղին ամէն կողմանէ ամէն օր կը բերէ 30—40.000 հանգիսատես, որոնց կը խառնուի տեղեկատուն ալ առաջնորդելու համար իւր ընթերցողաց: Հարաւային դռնէն մտնելէն ետքը, մեր աչքը կը գրաւեն 3—4 պաւլիլիոններ՝ բոսնիական զարդերով ու շէնքերով, բայց մենք կը փութանք մեր սրտին մերձաւորին, եւ անմիջապէս աջ զարնելով՝ 10 քայլ հեռու ծառազարդ անցքի մը մէջ կը նշմարենք երկու տասնամասին անցք մը եւ կը դիմենք ներս: Գոնէն իսկ կը կարդանք հայերէն տառերով գրուած «Միլիթարեան տպարան» վերադրուած թիւնը՝ 51/2 կանգուն բարձր տաճարանման պատանի մը վրայ, իսկոյն կը գուշակենք, որ «հայ արուեստը» ներկայացընող մասն այս է Զուգահանգիսին: 16 կարճ ու հաստ սիւնակներու վրայ բարձրացած է այս պահարանն, որուն չորս